

DOI: <https://doi.org/10.12775/BFEGZ.2022.014>

Ta wojna zmieni wszystko... Obraz I wojny światowej w literaturze wspomnieniowej kobiet. Wybór tekstów źródłowych, opracowały Aneta Niewęglowska, Ilona Zaleska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022, ss. 446

Nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ukazało się niezwykle interesujące opracowanie źródłowe prezentujące obraz pierwszej wojny światowej w całości oparty na źródłach kobiecej literatury wspomnieniowo-pamiętnikarskiej – wspomnieniach, pamiętnikach, dziennikach i autobiografiach – w większości wydanych drukiem, ale także relacjach nieopublikowanych lub wydanych fragmen-

tarycznie. Historiografia ostatnio coraz bardziej docenia wartość źródłową przekazów wspomnieniowych i pamiętnikarskich, także kobiecych, większą uwagę w pokazywaniu wojny zwraca się też na problematykę społeczną, na codzienność wojenną. Książka ta pokazuje, że wojna „to nie tylko męska rzecz”, że kobiety były jej bezpośrednimi uczestniczkami. Jak napisały we wstępie autorki: „Celem niniejszego opracowania źródłowego jest zaprezentowanie obrazu I wojny światowej widzianego oczami kobiet oraz pokazanie, jak mocno i wielopłaszczyznowo ingerowała ona w różne dziedziny życia”. Kobiety wnikliwie rejestrowały i opisywały problemy będące wynikiem wojennej codzienności, skupiając się jednak na innych aspektach życia niż mężczyźni opisujący z reguły walkę lub działalność polityczną.

W książce przedstawiono wspomnienia niemal 50 kobiet z trzech zaborów, chociaż z racji faktu, że działania wojenne toczyły się głównie na ziemiach będących pod panowaniem Rosji i w Galicji jest przewaga źródeł z zaboru rosyjskiego, potem austriackiego, najmniej jest z zaboru pruskiego. Autorki opracowania starały się ukazać podobieństwa i różnice w sytuacji społeczeństwa polskiego zamieszkującego ziemie polskie, na których działania wojenne toczyły się w różnym stopniu. Autorki wspomnień to reprezentantki ziemiaństwa i inteligencji, kobiety wykształcone, działaczki społeczne i niepodległościowe, o poglądach zarówno konserwatywnych, jak i postępowych. Większość działała społecznie, niektóre równocześnie politycznie, były wśród nich także żołnierki, wywiadowczynie, kurierki i sanitariuszki.

Książka składa się z 11 rozdziałów ułożonych w porządku problemowo-chronologicznym, z podziałem na zabory. Rozdziały poprzedzone są notami biograficznymi autorek wspomnień, wśród nich są m.in. pisarki Maria Dąbrowska i Zofia Nałkowska czy działaczki niepodle-

głościowe, członkinie Polskiej Organizacji Wojskowej Wanda Gertz i Aleksandra Piłsudska.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Pierwsze miesiące wojny* przedstawia reakcje na wybuch wojny – smutek, strach, obawy o los swój i rodziny, czasami panikę i niepewność, także nadzieję na odzyskanie niepodległości.

Rozdział drugi pt: „*Z chlebem coraz gorzej. Już bez kartek nic nie można dostać...*” *Wojenna aprowizacja (sytuacja zaopatrzeniowa ludności, niedobory produktów, cennik, system kartkowy, spekulacje, bieda, kradzieże, rekwizycje)* jest najbardziej obszerny. Opisuje problemy życia codziennego związane z pogarszającą się w miarę przedłużania się wojny sytuację zaopatrzeniową.

Rozdział trzeci *Zdrowie i higiena w czasie wojny* bezpośrednio wynikający z drugiego – pogarszająca się sytuacja żywnościowa, niedożywienie i głód, złe warunki sanitarne, epidemie wpływały na coraz gorszą kondycję zdrowotną ludności.

Rozdział czwarty *Obchody rocznic oraz świąt* opisuje uroczystości obchodów rocznic takich jak 125. rocznica uchwalenia Konstytucji 3 Maja, setna rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki oraz świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

W rozdziale piątym *Po różnych stronach frontu – żołnierski los* poznamy obserwacje autorek nie tylko na temat losów Polaków walczących w armiach państw zaborczych, lecz także żołnierzy zaborców, jeńców wojennych i trudów życia obozowego.

Rozdział szósty *Wobec zaborcy – nastroje społeczne* prezentuje opinie autorek na temat zaborców – zestawienia i porównania zaborcy pruskiego oraz rosyjskiego wypadające raz na korzyść Rosji, innym razem Prus, opinie zmieniające się pod wpływem bieżącej polityki wojennej władz.

W rozdziale siódmym *Kobieta a polityka* czytelnik zapozna się z komentarzami autorek na temat bieżących wydarzeń politycznych, np. ogłoszenia aktu 5 XI 1916 r. oraz podpisania przez państwa centralne pokoju w Brześciu nad Bugiem z Ukrainą w lutym 1918 r.

Rozdział ósmy jest zatytułowany *Wojna – kobieta – emancypacja. Aktywność kobiet w czasie wojny*. We wspomnieniach kobiet widać, że wojna doprowadziła do przyspieszenia zmian w zakresie statusu społecznego kobiet – bardziej zaangażowały się w działalność społeczną i polityczną, przejmując role dotąd przypisane mężczyznom. Angażowały się także bezpośrednio w walkę o niepodległość, część z bronią w ręku, np. jako kurierki wywiadowczynie.

W rozdziale dziewiątym *W oczekiwaniu na koniec wojny i wolność* zapoznamy się z przemyśleniami autorek opisujących niecierpliwość kobiet wyczekujących końca wojny, ich ciekawość, ale i obawy, jak będzie

wyglądało życie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Zmęczone latami wojny kobiety tęskniły za normalnym życiem.

Rozdział dziesiąty *„Pierwszy to dzień prawdziwie niepodległej Polski, oczyszczonej od Moskala i Niemca, jesteśmy nareszcie sami...”* – niepodległościowy listopad 1918 roku, ale nie dla wszystkich. Radość i obawy jest punktem kulminacyjnym problemu określonego w tytule. Poznajemy reakcje kobiet w chwili odrodzenia się Polski po 123 latach zaborów.

Rozdział ostatni *Rozmaitości* jest odejściem od poważnych kwestii i problemów opisanych w poprzednich rozdziałach i pozwala spojrzeć na wojnę z innej perspektywy – autorki przytaczają różnego rodzaju ciekawostki, anegdoty, plotki, a także opisy rozrywek, którym się wówczas oddawano.

Książka ma także bibliografię oraz indeks nazwisk.

Zachętą do przeczytania książki niech będą słowa auterek ze wstępu: „Prezentowane opracowanie źródłowe adresowane jest do wszystkich zainteresowanych historią I wojny światowej, zwłaszcza historią społeczną, w tym życia codziennego, oraz historią kobiet [...]. O pamiętnikarkach, których relacje zostały wykorzystane w niniejszym opracowaniu, można powiedzieć, że były nieprzeciętnymi indywidualnościami (każda na swój sposób), zasługującymi na pamięć, a przede wszystkim na docenienie wartości źródłowej pozostawionych przekazów”.

Dorota Kromp